

Skjulte skatte

På sporet af det tabte Konstantinopel

Når man arbejder med arkitektur, topografi og religion i det senantikke og tidlig byzantinske Konstantinopel, kan man ikke undgå at blive grebet af fortvivelse over den tabte fortid i det nuværende Istanbul. Som næste års Europæiske Kulturbystår Istanbul over for en udfordring, hvor samspillet mellem historie, identitet og erindring problematiseres og profileres som led i byens selvagtelse og selvrepræsentation.

Af Gitte Lønstrup

Det er ikke kun forskere og turister, der oplever vemodet over historietabet i Istanbul. Den tyrkiske forfatter og nobelprismodtager, Orhan Pamuk, som kredser om det identitetstab, der præger Tyrkiet som følge af splittelsen mellem europæiske og islamiske værdier, fremhæver i bogen Istanbul – *Erindringer og byen* den melankoli – den *hüzün* – som præger stedet og dets indbyggere på grund af det kulturelle erindringstab:

Den hurtigste flugt fra ruinernes *hüzün* er at ignorere alle *historiske monumenter* og undlade at lægge mærke til bygningernes navne eller deres arkitektoniske detaljer. *Fattigdom og uvidenhed* har tjent mange af Istanbuls indbyggere godt i så henseende. *Historie bliver et ord uden mening*. De tager sten fra bymurene og kombinerer dem med moderne materialer for at lave nye bygninger, eller de tager rundt og restaurerer gamle bygninger med beton. Men det indhenter dem. Ved at *negligere fortiden* og afbryde forbindelsen med den bliver den *hüzün*, de føler ved deres tarvelige og hule indsats, så meget desto dybere. *Hüzün'en* kommer af den *smerte, de føler over alt det, der er mistet*, men det

er også den, der tvinger dem til at finde på nye nederlag og nye måneder at udtrykke deres forarmelse på.

Smerten står dog ikke alene. Tydelige levn, der stadig vidner om metropolens fortid som hovedstad i Romerriget, er fascinerende og står som vidnesbyrd om den storhed, der prægede byen i over 1000 år. Bygningsværker som den romerske akvædukt (4. årh.), den Theodosiske Bymur (5. årh.) og Hagia Sophia (6. årh.) er heldigvis ikke til at overse. Andre bygningsværker, steder og levn fra samme periode skal man derimod lede grundigt efter – og det er en skam. Jeg skal i det følgende tage læseren med på en arbejdsdag i Istanbul på sporet af arkitekturen og topografien fra den tabte kristne fortid for at diskutere, hvilken rituel funktion disse steder havde i byrummet, og hvorledes netop arkitekturen, topografien og kristendommen påvirkede den nye romerske hovedstads kulturelle erindring.

Taxakørsel og total forvirring

Når man sidder hjemme i Danmark og studerer grundværket *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, lader de topografiske kort til at være et ideelt værktøj. Men midt i Istanbuls bagende hede og pulserende trafik opdager man, at prikkerne, som markerer de pågældende monumenter på kortene, ikke kan gøre det ud for egentlige adresser. Dertil kommer, at de græske eller latinske stednavne, som er blevet anvendt af vestlige topografer og arkæologer siden renæssancen, er ukendte for byens taxachauffører. Forståeligt nok kender de kun den tyrkiske version af stednavnet. Desuden synes de ikke at orientere sig efter et bykort, så man kan ikke uden videre pege på de steder på kortet, hvor man vil hen, og man er derfor nødt til at gardere sig med en tyrkisktalende person, som kan forklare taxachaufføren ruten.

Således også med den chauffør, jeg havde hyret i flere timer for at inspicere fire monumenter (Markiansøjlen, Polyektoskirken, Karpos og Papylos-kapellet og Arkadiusssøjlebasen) beliggende i kvarterer, hvor det var usikkert at færdes alene. Men uforberedt på chaufførens manglende evner udi kortlæsning og på mine manglende evner udi det tyrkiske sprog lykkedes det kun at finde to ud af fire monumenter den

dag. Efter i timevis at have kørt forgæves ind og ud af snævre gader og stræder gav jeg op og vendte tilbage dagen efter for at inspicere det sidste område til fods. Denne gang med bedre resultat. Som en konsekvens af denne erfaring skrev jeg et register over monumenterne, deres adresser og tyrkiske stednavne i mit bidrag om kristne levn i *Tyrkernes Istanbul* (Klim 2009), således at interesserede læsere er bedre hjulpet, end jeg selv har været.

Dag 1: Udbrændt ruin af prægtig kuppelkirke og en tårnhøj kejsersøjle

Første punkt på dagsordenen var Polyuektoskirken. Hvor den seks-sporede Atatürk Bulvari krydser den romerske akvædukt, ligger ruinen af det, der var en af Konstantinopels mest imponerende kirker, Hagios Polyuektos. Den henligger nu som et sørgelig udbrændt 'wasteland' befolket af hjemløse, men blev oprindeligt opført af adelskvinden Anicia Juliana omkring 527, ca. fem år før byggeriet af Hagia Sophia blev påbegyndt. Det var den første basilika i Konstantinopel opført med en kuppel. Den exceptionelle udsmykning med glasindlagte søjler, digte mejslet ind i sideskibenes buer over påfuglehaler hugget i marmor og de karakteristiske kapitæler kan man opleve på Istanbuls Arkæologiske Museum, på legepladsen tæt ved ruinen, i et af byens byzantinske klostre (nu omdannet til moské) og på sydsiden af Markuskirken i Venedig!

Ikke langt fra ruinen står Markians æressøjle. Han var kejser fra 450 til 457 og indkaldte i 451 til et af kristendommens vigtigste konciler i den nærliggende by Kalchedon. Ifølge indskriften blev granitsøjlen rejst af bypræfekten Tatianos på Markians Forum i 450-52. Trods sine 17 meter er søjlen svær at finde, hvis man ikke er bekendt med dens tyrkiske tilnavn, *Kiztasi*, der betyder jomfruernes søjle på grund af de to Nike-figurer på søjlebasen. De har desuden givet navn til den gade, hvor søjlen står: Kiztasi Caddesi.

Markians æressøjle kan trods sine 17 meter være svær at finde, hvis man ikke er bekendt med dens tyrkiske tilnavn, Kiztasi.

Dag 2: Martyrkapellet i tømmerværkstedet og den gemte gigantiske søjlebase

Tredje og fjerde punkt på dagsordenen var martyrkapellet og Kejser Arcadius' søjlebase. Karpos' og Papylos' martyrkapel er det ældst bevarede i Istanbul, men ligesom Polyuktos-ruinen er det langt fra nogen velbesøgt turistattraktion. Det ligger for foden af en skrænt under Hagios Menas-kirken, som det lykkedes mig at opspore den første dag, men der var ingen trappe ned til kapellet. En hjælpsom lokal sjæl kendte imidlertid til en alternativ indgang fra tømmerværkstedet nede på gaden, men det var eftermiddagslukket. Da jeg mødte op næste morgen, kiggede tømmermesteren forundret på mig, mens jeg gestikulerende bad om lov til at få adgang. Han lukkede mig ind i værkstedet, der var indkapslet i en romersk rotunde med en smuk murstenskuppel, som dog

var oplyst af stemningsforladte lysstofrør. Hullerne i væggene var det eneste tegn på, at de engang havde været rigt beklædt med marmor. Der var langt fra nutidens roderi af gamle døre og brædder, malerbøtter, save og boremaskiner til det formentlig stemningsfulde rum, hvor man i det 5. århundrede havde tilbedt Karpos og Papylos i olielampernes skær – kun forstærket af den lysstråle, som trængte ned gennem åbningen i loftet.

Martyrkapellet lå oprindeligt på den sydvestlige indfartsvej, der løb fra Den Gyldne Port til den centrale processionsgade, den såkaldte *Mese*, via Arkadius' Forum, som var sidste punkt på førstedagens dagsorden. Indtil 1700-tallet stod kejser Arkadius' smukke reliefsøjle (a la Trajansøjlen i Rom) og statue på i alt 40 meter her. Søjlen, der var blevet rejst af sønnen Theodosius II (408-450), modstod både latinernes korstog i 1204 og tyrkernes invasion i 1453. I 1500-tallet blev den respektfuldt tegnet af den danske konges udsendte medarbejder Melchior Lorch. 200 år senere blev den genanvendt til byggemateriale i den historieløse praksis, som Pamuk beskriver. I dag står kun den afpillede søjlebase tilbage, klemmt inde mellem to lagerbygninger, træer og vildtvoksende ukrudt. Trods sine 10 meter er den overraskende svær at få øje på i en forbipasserende taxa, og jeg fandt den først til fods udrustet med det tyrkiske navn: *Arkadius Sütunu*.

Formålet med denne eftersøgning var at lokalisere martyrkapellet, kirkeruinen og de to søjlemonumenter samt at få kendskab til de arkæologiske levns omfang. Når det er væsentligt at fastsætte den topografiske placering, skyldes det bl.a., at disse monumenter både i nord (Polyeuktoskirken og Markiansøjlen) og syd (kapellet og Arkadiusøjlen) var opført strategisk på processionsruterne fra bymuren til bymidten, hvor de krydsede processionsgaden *Mesen*. Hele byen var orienteret omkring denne akse med Konstantins palads, forum og æressøjle, som stadig står på Divan Yolu Caddesi, som *Mesen* kaldes i dag. For enden lå Hagia Sophia – bygget af Konstantin, restaureret af Theodosius II og genopbygget af Justinian efter Nika-revolten i 532. Men hvilken relevans kan disse topografiske og arkæologiske informationer have set fra et teologisk/kirkehistorisk synspunkt?

I 420-421 blev Skt. Stefans relikvier bragt fra Jerusalem til Konstantinopel, hvor de blev båret fra byporten frem til paladset i procession, således som det er skildret på elfbensskrinet i Trier:

Mese-aksen som byens erindringskabende scene

Konstantinopel var blevet grundlagt som en processionsby omkring *Mesen*. I sammenligning udviklede det senantikke kristne Rom sig også til en kristen processionsby, dog ikke omkring en midterakse inden for bymurene, men derimod omkring en ringvej uden for byen. Hvor processionerne i det 4. og 5. århundredes Konstantinopel fandt sted i byrummet, foregik de i Rom uden for byens mure, ved martyrerens grave i de underjordiske katakomber.

Tre hurtige eksempler fra Konstantinopel viser, hvorledes kristne processions var væsentlige og synlige i byens rum. I anden halvdel af det 4. årh. konkurrerede to kirkelige fraktioner, arianerne og nikæerne, om at tiltrække flest mulige tilhængere ved at iscenesætte spektakulære og højtidelige processions med hymnesang og fakkeloptog gennem byens centrum via *Mesen*. I slutningen af det 4. årh. førte Johannes Chrysostomos sin menighed i procession fra Apostelkirken

via *Mesen* til havnen, og sejlene i stormvejr krydsede de Bosporustrædet for at fejre Peters og Paulus' festdag i Rufininae-kirken (ved Kalchedon), der besad prestigøse relikvier af disse apostle. Og endelig i 420-421 blev Skt. Stefans relikvier bragt fra Jerusalem til Konstantinopel, hvor de blev båret fra byporten ad indfartsvejene og *Mesen* frem til paladset. Denne formelle *adventus* (ankomst i procession) var en kejser værdig, for ved paladset blev Stefans relikvier modtaget af kejserinde Pulcheria, som opførte et kapel til de hellige levn. Episoden er skildret på elfenbensskrinet i Trier og i et digt af Proklos fra 420'erne.

Kendskab til konteksten, inden for hvilken de i flere henseender centrale kirkelige processions fandt sted, er væsentlig for at forstå deres længde og offentlige karakter samt det visuelle indtryk, som de må have efterladt hos tilskuerne: Det var et strategisk planlagt indtryk, der til tider tog den imperiale *adventus*-ceremoni i brug for at skærpe respekten i befolkningens øjne, styrke dem i deres kristne tro og opbygge en fælles kulturel erindring i den nye hovedstad.

I modsætning til Rom havde Konstantinopel ingen gloriøs fortid eller fælles kulturel erindring bag sig. Befolkningen var sammensat, og mange var nyankomne. Processioner kunne medvirke til at skabe en fælles religiøs og social erindring, mens monumenter kunne medvirke til at forme en kollektiv og kulturel erindring. Selvom ritualerne for længst er ophørt, og selvom mange spor er slettet, kan topografien og de arkæologiske levn bruges i forsøget på at rekonstruere de ruter, ad hvilke konstantinopolitanerne højtideligt bevægede sig gennem byen og dermed langsomt skabte sig en fælles erindring.

Fortid, nutid, fremtid

Når Istanbul bliver Europæisk Kulturby i 2010, kunne man håbe på en øget stolthed over og fokus på byens mangfoldige fortid som sæde ikke blot for det Osmanniske rige, men også for det byzantinske Romerrige. Det synes i al fald at blive sværere og sværere at ignorere historiens monumenter og fortsætte med den uvidenhed og historieløshed, som Pamuk beskylder sine medborgere for. Ikke alt er gået tabt, og desuden har det omfattende udgravningsarbejde i forbindelse

Arkadius' relief søjle og statue var i alt 40 meter høj. Søjlen modstod både latinernes korstog i 1204 og tyrkerne invasion i 1453, men blev senere genanvendt til byggemateriale. I dag står kun søjlebasen tilbage indeklemt mellem to lagerbygninger, træer og vildtvoksende ukrudt.

med metrolinjen mellem den asiatiske og den europæiske bydel givet anledning til Europas største arkæologiske udgravning. Fund af byzantinske kirker, mosaikker og skibe dukker op af mudderet. Mest pirrende er fundet af det, man mener, var Konstantins bymur – et monument, som indtil nu har været sporløst forsvundet. Forhåbentlig vil man i fremtidens Istanbul genopdage og værne om endnu flere spor af fortidens Konstantinopel.

“
Processioner kunne medvirke til at skabe en fælles religiøs og social erindring, mens monumenter kunne medvirke til at forme en kollektiv og kulturel erindring.
”